

ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN "500 HADİSİ ŞERİF" ADLI ESERİNİN HADİS İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yrd. Doç. Dr. Selçuk COŞKUN (*)

Hadîsler resmî olmasa da gayri resmî ve ferdî teşebbüsler olarak daha Hz. Peygamber zamanında yazılmaya başlanmış, bu faaliyet sahâbe ve tabiûn döneminde artarak devam etmiş, neticede ilk bir buçuk asırda hadîsler tesbit¹ ve tedvin² edilmiştir. Tasnif döneminde, hadîsler, belli bir tertibe göre sınıflandırılarak eserler meydana getirilmiştir. Hadîs Tarihi'nin Tehzib Dönemi'nde ise, Hadîs Tarihi'nin daha önceki dönemlerinde meydana getirilmiş olan hadîs eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; yeniden tasnif, cem', tedkik, şerh, değerlendirme vb. çalışmalar yapılmıştır³.

Tehzib Dönemi eserleri genelde iki konu üzerinde olmuştur:

- 1- Hadîslerin senedleriyle ilgili eserler,
- 2- Hadîslerin metinleriyle ilgili eserler.

Hadîslerin metinleriyle ilgili çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1- Toplama ve Tasnif Çalışmaları
  - a. Her Konudan Hadîs İhtiva Eden Eserler
  - b. Muayyen Konulardaki Hadîsleri İhtiva Eden Eserler
  - c. Muayyen Özellikteki Hadîsleri İhtiva Eden Eserler
  - d. Muayyen Sayıdaki Hadîsleri İhtiva Eden Eserler
- 2- Tesbit ve Tahkik Çalışmaları
- 3- İhtisar ve Tehzib Çalışmaları

*1) Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

1) Tesbitü's-Sünne denilen bu dönemde hadisler, sözlü ve yazılı olarak toplanmış ve derlenmiştir. (Bkz. Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 155.)

2) Tedvinü's-Sünne denilen bu dönemde, muhtelif yazı malzemelerine veya hafızalarda dağınık olarak bulunan hadisler bir kitap içinde toplanmıştır (Bkz. Aydınli, a.g.e., s. 153.)

3) Bkz. Aydınli, a.g.e. s. 153.

4- Fihrist Çalışmaları

5- Anlama Çalışmaları

a. İ'rabu'l-Hadîs Çalışmaları

b. Hadîs Lugati Çalışmaları

c. Şerh ve Haşîye Çalışmaları⁴

Metinle ilgili bu farklı çalışmalardan bizi ilgilendiren kısım, "Muayyen Sayıdaki Hadîsleri İhtiva Eden Eserler"dir. Zira inceleme sadedinde bulunduğumuz eser, bu kısma girmektedir.

Tehzib döneminde bu konuyla ilgili yazılan eserlerin 7, 40, 50, 101, 250, 500 ve 1001 hadîs ihtiva ettiklerini görmekteyiz. Bu sayıların tesbitinde rakamların toplam içinde kazandıkları özel anlamların etkisi büyüktür⁵. Bununla beraber, özellikle "Kırk Hadîs" kitaplarının yazılmasında, birçok sahabî tarafından rivayet edilmesine rağmen "zayıf" olmaktan kurtulamayan: "Ümmetim için dinî mevzulara dair kırk hadîs hıfzedeni Allah Teâla Kıyâmet Günü'nde fakîhler ve âlimler arasında diriltir."⁶ hadîsi etkili olmuştur⁷.

Bu tür eserler, genel olarak kabul edilen görüşe göre, hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren ayrı bir tasnif şekli olarak ortaya çıkmaya başlamıştır⁸. Kırk hadîs eserlerinin yanında bunlara çeşitli şerhler de yazılmıştır ki, Hocamız Mücteba Uğur, bunlardan elli beş tanesini ve bu eserler üzerine yazılmış yüz kırk altı şerhi liste şeklinde vermiştir. Bu tür çalışmalar Cumhuriyet döneminde Türkiye'de de devam etmiştir⁹.

Kırk hadîs eserlerinin dışında Türkçe de 250 Hadîs¹⁰ ve 500 Hadîs-i Şerif¹¹ adıyla eserlere de rastlamaktayız.

4) Bkz. Ebû Muhammed ed-Dârimî *Sünen-i Dârimî*, Tercüme ve Tahkik; Abdullah Aydın, Madve Yay., İst., 1994, "Giriş", s. 33-43.

5) Bkz. Aydın, *Tehzib Dönemi* (Basılmamış Ders Notları) s. 10.

6) Hadîs hakkında geniş bilgi için bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Thk: Ahmed Kalâş, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, II, s.322-323.

7) Çakan, İsmail Lütfi, *Hadîs Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 114-115.

8) Uğur, Mücteba. *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 80.

9) Geniş bilgi için bkz. Uğur, a.g.e., s. 80-90.

10) Meselâ bkz. Berki, A. Hikmet, *250 Hadîs Terceme ve İzahı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, 207 s.

11) İnceleyeceğimiz bu kitap, Ömer Nasuhi Bilmen tarafından kaleme alınmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, Türkiye'nin Diyanet İşleri beşinci başkanıdır ve daha ziyade Fıkıh ve Tefsir âlimi olarak bilinir. Müellif, 1883'te Erzurum'un Salasar Köyü'nde doğmuştur. Babası Hacı Ahmed Efendi, annesi Muhîbe Hanım'dır. İlk dönemlerde Erzurum'daki çeşitli âlimlerden ders almış, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve Fatih ders-i âmlarından Tokat'lı Şâkir Efendi'nin derslerine devam edip icâzet almıştır. Bu arada *Medresetü'l-Kudât*'ı da bitirmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Devletin farklı kademelerinde görev yapmış olan müellifin İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eserleri vardır. Hadise dair eserinin ismi ise inceleme sadedinde bulunduğumuz eserdir. (Müellif hakkında geniş bilgi için bkz. Yaran, Rahmi. "Bilmen" mad., *DİA*, VI,162I, s. 162.).

Ömer Nasuhi Bilmen Hoca'nın bu sahadaki eserinin tam adı; "Hikmet Gonceleri 500 Hadîs-i Şerif Tercümesi ve İzahı"dır.

Müellif eserinin bir derleme olduğunu beyanla; "... İşte biz de bu mübarek zatların meydana getirmiş oldukları pek muteber hadîs kitaplarından istifade ederek bir gonce-i hikmet, bir kevkebe-i fazilet ve marifet olan bu beşyüz hadîs-i şerifi iktibas etmiş bulunmaktayız"¹² demektedir. Eser derleme olunca, ona kaynaklık eden eserlerin mevcudiyeti de kaçınılmazdır.

1- Esere Kaynaklık Eden Kitaplar

Bu kitapları iki kısımda incelemek mümkündür:

a. Bir kısmını müellif eserinin başında vermekte ve onlara yapacağı atıflarda kullandığı rumuzları da belirtmektedir. Müellifin başta belirlediği kaynaklar ve bunlardan aldığı hadîs sayısı tesbitlerimize göre şöyledir: Buhârî, 42; Müslim, 98 (Müttefekun aleyh, 35); Ebu Dâvûd, 42; Tirmizî 66; Nesâî, 21; İbn Mâce, 38; Ahmed b. Hanbel, 128; Câmîu's-Sağir, 347; Künûzu'l-Hakâik, 96; Hâkim, 50; Beyhâkî, 37; Deylemî, 38; Dârekutnî, 3; Ebu Ya'lâ, 4; Ebu Nu'aym, 2; Abdurrezâk, 4; İbn Hibban, 10; İbn Ebî Şeybe, 5; İbn Adıyy, 1; Taberânî 4; Bağdâdî, 3.

b. Diğer kısım kaynakları ise eserinin başında belirtmemekte ama, eserin içerisinde zikrettiği hadîslerden sonra kaynak olarak göstermektedir. Bunları da bazen müellif isminden, bazen de eser isminden vermektedir. Müellifin istifade ettiği bu kaynaklar ve onlardan aldığı hadîs sayısı ise şöyledir:

Râfi'î, 3; İbn Ebî Âsım, 1; Kudâî, 5; Târîhu'l-Sem'ânî, 1; İbnu'l-Mübarek, 1; Târîhu'l-Buhârî, 1; Dârimî, 2; Gazâlî, 3; İbn Asâkir, 7; İbn Abdilberr, 1; İbn Mardiyeye, 1; Bağdâdî, 3; Bezzâr, 3; İbn Neccâr, 7; İbn Sa'd, 1; Nevevî, 1; Hennâd, 2; Feyzu'l-Kadir, 1; İbn Sinnî, 1; Sülemî, 185; Naîm Zâde, 1; Harâitî, 2; Ebu's-Şeyh, 2; Riyazu's-Sâlihîn, 1; İbn Cerîr, 1; Ramuz, 4; İbn Menî', 2.

Dikkat edilirse müellifin, atıf yaptığı bu eserler içerisinde, hadîs kaynağı olanların yanında hadîs eseri olmayan eserler de vardır.

Bununla beraber müellif eserinin önsözünde hadîslerin büyük bir kısmını Suyûtî'nin el-Camiu's-Sağir¹³ ve el-Münâvî'nin Künuzu'l-Hakaik¹⁴ adlı eserlerinden iktibas ettiğini zikretmektedir¹⁵. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, hadîs kitapları içerisinde en fazla Camiu's-Sağir'e atıf yapmıştır. Öyle ki beşyüz hadîsten 347 tanesinde bu eser, kaynak olarak gösterilmiştir. Ancak müellif ikinci temel kaynak olarak gös-

12) Bilmen, Ömer Nasuhi, *500 Hadis-i Şerif*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, tsz. s. 3.

13) *el-Camiu's-Sağir*, 10 031 hadis ihtiva etmektedir. İçerisindeki hadisler kısa ve özlüdür. Hadisler, ilk kelimelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Hadis metninden sonra hadisin bulunduğu kaynaklar birer remiz ile gösterilmiştir. (Bkz. Çakan, a.g.e., s. 116-117; Uğur, a.g.e., s. 20)

14) Münâvî'nin bu eserinde 10 000 tane hadis vardır. Eserin tam adı; "Künûzu'l-Hakâik fî Hadîsi Hayri'l-Halâik"tir. Ayrıca her hadisin alındığı kaynaklar remizlerle gösterilmiştir. (Bkz. Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, II, 1020.)

15) Bilmen, a.g.e. s. 3.

terdiği *Künûzu'l-Hakaik*'a 96 defa atıf yapılmıştır. Halbuki Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini 128 defa kaynak olarak göstermektedir. Bu durumda şu sonucu çıkarabiliriz: Aslında müellif bu hadisleri *Camiu's-Sağir* ve *Künuzu'l-Hakâik*'ten seçmiş, böylece ilk kaynakları onlar olmuş, ancak daha sonra asıl kaynaklara inmiş ve onları zikretmiştir.

Burada şuna da dikkat çekmek isteriz: Müellifin sadece tek kaynaktan aldığı hadis sayısı, yirmidir. Bunların da, iki tanesini *Buhârî*'den; on dört tanesini *Müslim*'den ve kalan dört tanesini *Künûzu'l-Hakâik* ve *el-Camiu's-Sağir*'den almıştır. Buradan hareketle, tek kaynak göstererek verdiği hadisleri, güvenilir hadis kitaplarından seçmeye özen gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca müellif 242 hadis için ikişer kaynak göstermiştir. Böylece, toplam 262 hadis için bir ve ikişer kaynak göstermiş, diğerlerinde ise üç veya daha fazla kaynak zikretmiştir.

Müellifin hadislerin büyük çoğunluğunun *el-Camiu's-Sağir*'den alması, eserinin çeşitli yönlerden *el-Câmiu's-Sağir*'den etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Öyleki aldığı rumuzların büyük çoğunluğunda da bir birliktelik sözkonusudur. Ancak, şu üç rumuz *el-Camiu's-Sağir*'de yoktur: *Künuzu'l-Hakâik*, için, Z; *el-Camiu's-Sağir* için, C; *Buhârî* için, B.

Müellif eserindeki hadisleri çok çeşitli hadis kaynaklarından almasına rağmen altı tane hadisin kaynağını hiç zikretmemiştir. Bu hadisler için herhangi bir esere atıf yapılmamasını müelliften ve basımdan kaynaklanan bir sehiv olarak değerlendirebiliriz. Zira bu hadislerin hepsi *el-Câmiu's-Sağir*'de geçmektedir. Biz bunların adı geçen eserde nerede geçtiklerine dipnotta işaret etmekle yetindik. Bu hadisler şunlardır:

17. Hadis:

*"İbadetin Allah katında en sevimsisi, onların en ziyâde devamlı olanıdır, vev lev ki az olsun"*¹⁶

71. Hadis:

*"Müslümanların yolundan eziyet verecek şeyleri kaldırıp gider."*¹⁷

208. Hadis:

*"Kıyamet Günü'nde, insanların mevkien en şerefli o kimsedir ki, onun dilinden korkulur, veya onun şerrinden korkulur."*¹⁸

16) *el-Münâvî, Feyzu'l-Kadir*, I, 165.

17) *A.g.e.*, I, 560.

18) *A.g.e.*, IV, 159.

242. Hadis:

"Deccalden başkası, yani kendilerine uyulan mu'dil kimseler, ümmetim hakkında deccalden daha korkunçtur."¹⁹

453. Hadis:

"Bütün mü'minler bir kişi gibidirler. Birinin başı ağır olacak olsa hepsinin başı ağır olmuş olur ve birinin gözü rahatsızlandığından şikayette bulunsa, hepsinin gözleri şikayette bulunur."²⁰

478. Hadis:

"Yalnızlık, kötü arkadaşlıktan hayırlıdır. Salih arkadaş ise yalnızlıktan hayırlıdır. Hayırlı şeyleri yazdırmak sükut etmekten hayırlıdır. Sükut ise şerli şeyleri yazdırmaktan hayırlıdır."²¹

2- Eserdeki Hadislerin Dizilişi

Müellif hadisleri verirken sened zikretmemiştir. Zaten bu tür eserlerde genelde sened zikredilmemektedir. Ama müellif bütün hadisleri Arapça aslının ilk kelimesinin baş harfine göre alfabetik sırayla vermiştir. Muhtemelen bu yönüyle de *el-Câmiu's-Sağîr*'i örnek almıştır. Ancak hadisin ilk harfi esas alınmış, alfabetik sıralamada ilk kelimenin ikinci ve üçüncü harfleri gözetilmemiştir. Mesela normal bir alfabetik sıralamada, " .....اعبد "22 diye başlayan hadis, " ..... احفوا "23 diye başlayan hadisten sonra gelmesi gerekirken önce gelmiştir; yine, " .....انا قائد "24 diye başlayan hadis, " ..... اتقوا "25 diye başlayan hadisten sonra gelmesi gerekirken önce gelmiştir.

Bununla beraber müellif, ilk harflerdeki sıralamayı devamlı göz önünde bulundurmıştır.

3- Müellifin Tercüme Metodu:

Müellif, önce hadislerin Arapça asıllarını harf sırasına göre vermekte, daha sonra tercümesini yapmakta ve hadisi şerhetmektedir.

19) A.g.e., 407.

20) A.g.e., VI, 259.

21) A.g.e., VI, 372.

22) Bkz. a.g.e., s. 4.

23) Bkz. a.g.e., s. 7.

24) Bkz. a.g.e., s. 27.

25) Bkz. a.g.e., s. 31.

Tercüme, ya motamot (harfî) ya da biraz daha rahat tefsîrî tercüme şeklinde olur. Müellif ise çoğunlukla tefsîrî tercümeyi kullanmıştır. Mesela

اعبد الناس من اكثرهم تلاوة للقرآن وفضل العبادة الدعاء

hadîsini şöyle tercüme etmiştir:

“Nâsın en ziyâde âbidi, Kur’ân-ı Kerim’i en çok kıraat edenidir” İbâdetin en faziletlisi de duadır. Cenab-ı Hak’a nivâz ve münacatta bulunmaktır.”²⁶.

Aslında müellifin altı çizili olarak verdiğimiz ifadesi, Arapça metninde yoktur. Metindeki “Dua” kelimesinin açıklamasını sanki metnin tercümesi gibi sunmuştur. Bunun gibi başka tercümelere de rastlamak mümkündür²⁷.

4- Müellifin Şerh Metodu:

Müellif, sadece eserine beşyüz tane hadîsi toplamakla kalmamış, onları ihtiyaca göre zaman zaman kısa olarak, zaman zaman da uzun uzadıya şerhetmiştir.

Meselâ müellif, otuzuncu ve yüz altmış birinci hadîsleri üçer satırla şerhederken; yüz sekizinci hadîsi yedi sayfa; ikiyüz elli sekizinci hadîsi dört sayfada şerhetmiştir.

Müellif açıklama(şerh)larında tamamen kendi dönemindeki insanlara hitap etmiş, o dönem halkının anlayacağı bir dil kullanmıştır. Zaman zaman diğer klasik şerhlerde de olduğu gibi şiirler zikretmiştir. Bu şiirleri önceki dönem şairlerinden seçtiği gibi son dönem şairlerinden de iktibas etmiştir. Bu meyanda zaman zaman M. Akif Ersoy’dan şiirler almıştır. Meselâ şu beyit ondan alınmıştır:

“Bu âlem şöyle bir rüya imiş yahut muvakkatmış
Onu ukbada anlarsın ne müthiş bir hakikatmış”²⁸.

Müellif çok sık olmasa da; zaman zaman;

“Kün ebne men şî’te ve etkesib edeben
Yuğnîke mahm uduhû anın-nesebî
İnne’l-fetâ men yekûluha ene zâ

Leyse’l-feâ men yekûlu kâne ebî”²⁹ şeklinde Arapça şiirlere yer vermektedir. Zaman zaman da;

26) A.g.e., s. 4.

27) Mesela, bkz. s. 9, dokuzuncu hadis; s. 15, yirincinci hadis.

28) Mesela bkz. Bilmen, a.g.e., s. 8

29) Bkz. a.g.e., s. 23

"Duhteranra heme bâ cenkü cedel bâ mader

Püserânra heme bed hahi peder mibinem"³⁰ şeklinde Farsça şiirlere yer vermektedir.

Müellif zaman zaman bazı hadîslerin yorumlarında güncel yaklaşımlar da sergilemektedir. Meselâ:

"Nezâket ve hürmeti ziyade, çokça çocuk doğurmaya müstaid olanlar ile evleniniz. Çünkü ben, şüphesiz, ben sizinle evvelki ümmetlerden üstün bulunur, iftihar ederim"³¹ hadîsinin yorumunda; "... Bugün İslâm ülkeleri bu bakımdan düşünülecek bir haldedir. Meselâ, bizim yurdumuzda servet ciheti düşünülecek bir halde olduğu gibi nüfus ciheti de acınır bir vaziyettir. Avrupa'nın birçok yerlerinde bir kilometre murabbâ araziye (1 km²) yetmişten, ikiyüz yetmişe kadar nüfus isabet ediyor. Bizim memleketimizde ise bu kadar araziye ancak altı yedi nisbetinde nüfus isabet edip duruyordu. Bu hal ise endişeye layıktır. Mamafih son senelerde nüfusumuzun arttığı görülmektedir"³².

Yine başka bir hadîsin şerhinde de şöyle demektedir: "... Şimdi bazı yabancı milletler, bugünkü bir kısım müslümanların, atâletini perişanlığını, terakkîden mahrumiyetini görüyorlar da, müslümanların bu hâliinden, Din-i İslâm'ın terakkîye manî olduğuna zahip bulunuyorlar, ne yanlış bir zihap (...)

Evet, son asırlarda birçok müslümanlar, zamanlarının icaplarını nazara almadılar. asrın ihtiyaçlarını tatmin edecek şeyleri ihzara çalışmadılar. (...)"³³.

Müellifin güncel yorumlarına örneklik eden bir başka hadîsin şerhinde şöyle demektedir: "Vaktiyle memleketinizde dokunan kumaşlara fazla bir rağbet gösterildi. Bir kumaş ruba senelerce devam ederdi. Şimdi ise her gün başka bir ecnebi kumaşından başka bir şekilde rubalar yapılıyor, tuvaletler vucuda getiriliyor, böylece nice israflara meydan veriliyor..."³⁴.

Bu pasajlardan da anlaşılacağı üzere, Bilmen, hadîslerden hareketle bazen sosyal ve iktisadî problemlere parmak basmakta ve bu konuda müslümanları uyarılmaktadır. Zaten hadîslere yeni şerh yazmanın esas gayesi, ortaya çıkan yeni problemler ve gelişmeler ışığında mevcut nebevî hadîsleri tekrar değerlendirip güncelleştirmektedir.

5- Eserdeki Hadîslerin Sıhhat Durumu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bilmen, hadîslerin büyük çoğunluğunu el-Câmiu's-Sağîr'den almıştır. Yaptığımız araştırmada, bu eserden aldığı hadîslerin büyük ço-

30) Bkz. a.g.e., s. 49.

31) Bkz. a.g.e., s. 95.

32) Bilmen, a.g.e., s. 96.

33) A.g.e., s. 194.

34) A.g.e. s. 217.

ğunluğunu sahih ve hasen derecesindeki hadislerden seçtiğini gördük. Bununla beraber, yer yer *el-Câmiu's-Sağır*'de zayıf olarak belirtilen hadislere de rastlamaktayız³⁵.

Müellif *el-Câmiu's-Sağır*'den, sadece hadislerin harf sırasına göre sıralamasında ve kaynaklara verdiği rumuzlardaki aynilikte etkilenmemiş, seçtiği hadislerin konularında da bir etkilenme söz konusudur. Binaenaleyh eserde, ahkâmla ilgili değil; amellerin fazileti ve adabla ilgili hadislerin olduğunu görmekteyiz. Bu gibi konularda zayıf hadislerle amel edilebileceği prensibi hatırlanırsa, nadiren zikredilen bu zayıf hadislerin, kitabının sıhhatine halel getirmeyeceğini söyleyebiliriz. Kaldı ki bunlar da oldukça azdır. Diğer hadislerin hepsi, sahih ve hasen derecesindedirler.

---

34) Ekz. Beşinci sayfada 1. hadis; Yirmi birinci sayfada, Yirmi dokuzuncu hadis; Kırkıncı sayfada, elliyedinci hadis; yüz otuz dokuzuncu sayfada, ikiyüz dördüncü hadis.